

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXX

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 30

THE WORK OF IVO ANDRIĆ

Accepted at the III meeting of the Department of language
and literature, on 27th of March 2018, on the basis of reviews from
prof. dr *Snežana Samardžija*, prof. dr *Jovan Delić* and prof. dr *Radivoje Mikić*

E d i t o r

Academician

MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXX

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 30

ДЕЛО ИВЕ АНДРИЋА

Примљено на III скупку Одељења језика и књижевности
27. марта 2018. године на основу рецензија проф. др *Снежане Самарџије*,
проф. др *Јована Делића* и проф. др *Радивоја Микића*

У р е д н и к

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

.

БЕОГРАД 2018

САДРЖАЈ

Обележавање Андрићевог јубилеја.....	11
Маја Гојковић, председница Народне скупштине Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	15
Академик Владимир С. Костић, председник САНУ <i>Беседе Иве Андрића</i>	17
Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије <i>Поздравна реч</i>	21
Академик Миро Вуксановић, <i>Андрићеви сусрећи са речима</i>	25
Живојин С. Станојчић, <i>Андрићев језички исказ – у светлу савремених му теоријских ставова о српском књижевном језику</i>	33
Živojin S. Stanojčić, <i>Andrić's language expression – in the light of the contemporary theoretical stances on the serbian literary language</i>	48
Злата Бојовић, <i>Андрићево поимање Старог Дубровника</i> <i>Дубровачка хроника</i>	49
Zlata Bojović, <i>Ivo Andrić's idea of old Ragusa</i> <i>Ragusan Chronicle</i>	55
Славко Гордић, <i>Тема зла у Андрићевом делу</i>	57
Slavko Gordić, <i>Theme of evil in the work of Ivo Andrić</i>	66
Михајло Пантић, <i>Поезија Иве Андрића</i>	67
Mihajlo Pantić, <i>Die Lyrik von Ivo Andrić</i>	79

Стојанка Милановић, <i>Елементи њојетике модернизма у лирској ѡрози</i> <i>Иве Андрића</i>	81
Stojanka Milanović, <i>The elements of modernist poetry in poetic prose</i> <i>of Ivo Andrić</i>	95
Милан С. Потребих, <i>Трајом Андрићеве сћваралачке еволуције у раној</i> <i>лирици и збиркама њесама у ѡрози Ex Ponto и Немири</i>	97
Milan S. Potrebić, <i>Tracking Ivo Andrić's poetical evolution in early poems</i> <i>and collections of prose poetry Ex Ponto and Nemiri</i>	114
Биљана Ђорђевић Мироња, <i>Дневник Иве Андрића</i>	115
Biljana Đorđević Mironja, <i>Ivo Andrić's diary</i>	128
Слађана Јаћимовић, <i>Пишчева модерност и критичарски хоризонт</i> <i>очекивања – збирка Лица Иве Андрића</i>	129
Slađana Jaćimović, <i>Writer's modernity and critical horizon of Expectations –</i> <i>collection The Faces by Ivo Andrić</i>	140
Лидија Томић, <i>Знакови поред пута – ѡућ кроз знакове Андрићевой</i> <i>сћваралачке</i>	141
Lidija Tomić, <i>Andrić's Signs by the roadside – road through the signs</i>	153
Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић, <i>Знакови на ойасном ѡућу – крайки</i> <i>јоворни изрази усменој ѡрекла у Знаковима поред пута</i> <i>Иве Андрића: засћућљеност и функција</i>	155
Ljiljana Ž. Pešikan-Ljuštanović, <i>Signs by the dangerous road:</i> <i>spoken phrases of verbal origin in Ivo Andrić's Signs by</i> <i>the roadside: representation and function</i>	173
Бошко Ј. Сувајџић, Александра П. Бјелић, <i>Фолклорни елементи</i> <i>у ѡроцу обликовања Проклете авлије Иве Андрића</i>	175
Boško J. Suvajdžić, Aleksandra P. Bjelić, <i>Folk elements in the process</i> <i>of creating the Damned yard by Ivo Andrić</i>	190
Данијела М. Поповић Николић, <i>„Олујаци“ Иве Андрића –</i> <i>о ѡрадиционалном доживљају оностираној и неким елементима</i> <i>фолклорној модела удаје на далеко</i>	191
Danijela M. Popović Nikolić, <i>“Olujaci” by Ivo Andrić</i> <i>and the tradition notions about other world and folklore</i> <i>model of getting married far away</i>	205
Јеленка Ј. Пандуревић, <i>Ткачка ѡерминологија и њена симболика у</i> <i>ѡумачењу Андрићевой дјела</i>	207
Jelenka J. Pandurević, <i>Weaving terminology and its symbolism</i> <i>in interpretation of Andrić's work</i>	223

Данијела Петковић, <i>Фолклорна подлога ликова Андрићевих приповедака</i>	225
Danijela Petković, <i>The folklore base of the characters in Andrić's stories</i>	239
Нина Марковић, <i>Ђавоља работа у људском свету (демонско-хтонски слој фолклорне традиције у прози Иве Андрића)</i>	241
Nina Marković, <i>Devil's work in human world (demonic and chthonic layer of folklore tradition in prose by Ivo Andrić)</i>	257
Лидија Д. Делић, <i>Има ли основа да се за Андрићево приповедање веже термин формулативности?</i>	259
Lidija D. Delić, <i>Is there any basis to associate the term formulaity with Ivo Andrić's narration?</i>	269
Снежана Д. Самарџија, <i>У причању је спас (Андрићев однос према усменом стваралаштву)</i>	271
Snežana D. Samardžija, <i>In talking lies salvation (Andrić's relation towards oral art)</i>	286
Радивоје Б. Микић, <i>Морфолошке карактеристике Куће на осами</i>	287
Radivoje B. Mikić <i>Morphological characteristics of The House on its own</i>	301
Марко Недић, <i>Андрићева Кућа на осами као модел приповедачког венца у новој српској књижевности</i>	303
Marko Nedić, <i>Andrić's The house on its own as a model of narrative wedge in modern serbian literature</i>	314
Милица Кецојевић, <i>Кућа на осами као приповедни циклус</i>	315
Milica Kecojević, <i>Ivo Andrić: The house on its own as a narrative cycle</i>	330
Зорица Несторовић, <i>Грађа у збирци приповедака Иве Андрића из 1931. године</i>	331
Zorica Nestorović, <i>Structure in the collection of Ivo Andrić's short stories from 1931</i>	343
Драгана Грбић, <i>Приповеке Иве Андрића у Српском књижевном гласнику</i>	345
Dragana Grbić, <i>Ivo Andrić's short stories in Srpski književni glasnik</i>	365
Милан Алексић, <i>Андрићева прва збирка приповедака – одабир и композиција</i>	367
Milan Aleksić, <i>Andrić's first collection of narratives – selection and composition</i>	381

Марија Благојевић, <i>Рукописна праћа иривоводака Иве Андрића – реконструкција Нових приповедака</i>	383
Marija Blagojević, <i>Materials of Ivo Andrić's stories – the reconstruction of Nove pripovetke</i>	397
Горана Раичевић, <i>Андрићеве ириче о окуиацији: кључ за унуираињу биографију иисца</i>	399
Gorana Raičević, <i>Belgrade war stories by Ivo Andrić: a path to inner writer's biography</i>	412
Наталија П. Јовановић, <i>Жена као јунакиња самоослобођења (ириовейка „Злосављање“ Иве Андрића)</i>	413
Natalija P. Jovanović, <i>A woman as a heroine of self-liberation (Ivo Andrić's "Zlostavljanje" story)</i>	426
Жанета Ђукић Перишић, <i>Самоубиство у Андрићевом делу</i>	427
Žaneta Đukić Perišić, <i>The suicide in Ivo Andrić's work</i>	440
Јован Делић, <i>Андрићеви ирсџенови (за иоеику комозиције Андрићевих романа)</i>	441
Jovan Delić, <i>Andrić's rings (the poetics of the composition of Andrić's novels)</i>	452
Стојан Ђорђић, <i>Аистраховање и естетизовање нарације у Проклетој авлији</i>	453
Stojan Đorđić, <i>Sur la valeur esthétique de La Cour maudite d' Ivo Andrić</i>	466
Данијела Д. Костадиновић, <i>Историја и иоејединац у роману Госпођица Иве Андрића</i>	469
Данијела Д. Костадинович, <i>История и единица в романе Госпођица Иво Андрича</i>	483
Станиша Тутњевић, <i>Андрићевска слика Босне – свијест о друћом на размеђу иоеиике и идеологије</i>	485
Staniša Tutnjević, <i>Andrić's Bosnia – the understanding of other in between of poetics and ideology</i>	501
Предраг Петровић, <i>Свей као иозорница у романима Иве Андрића</i>	503
Predrag Petrović, <i>The world as a stage in the novels of Ivo Andrić</i>	516
Горан Радоњић, <i>Мойив доласка у Андрићевој ирози и ириовиједање као интериреиација ирича</i>	517
Goran Radonjić, <i>Motif of arrival in Andrić's fiction: narration as interpretation of stories</i>	529

Слободан Владушић, <i>Ексцентрични јунак, фигура личности и мотив наслеђивања у причи „Чаша“ и Проклетој авлији</i>	531
Slobodan Vladušić, <i>The eccentric protagonist, personality figure and the motif on inheritance in the story „Čaša“ and The Damned Yard</i> ...	543
Оља Василева, <i>Мотив тврде земље у причама „Пут Алије Берзелеза“ и „Мустафа Маџар“ Иве Андрића</i>	545
Olja Vasileva, <i>The motif of hard ground in the short stories “Put Alije Derzeleza” and “Mustafa Madžar” by Ivo Andrić</i>	558
Александра М. Угреновић, <i>Трагично у књижевности: есеји Иве Андрића о прози Симе Матавуља</i>	559
Aleksandra M. Ugrenović, <i>Tragic in literature: Ivo Andrić's essays on the narrative prose of Simo Matavulj</i>	566
Недељка В. Бјелановић, <i>Иво Андрић и Исак Самоковлија – прожимање наративних сензибилитета</i>	567
Nedeljka V. Bjelanović, <i>Ivo Andrić and Isak Samokovlija – interference of narrative sensibility</i>	580

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ АНДРИЋЕВОГ ЈУБИЛЕЈА

Одељење језика и књижевности САНУ на свом октобарском скупу 2016. године предложило је да се у План научних скупова у 2017. уврсти и научни скуп поводом 125 година од рођења великог писца и нобеловца Иве Андрића.

Извршни одбор САНУ је 23. фебруара 2017. године донео одлуку о именовању Почасног одбора за прославу 125 година од Андрићевог рођења и Организационог одбора за Научни скуп *Дело Иве Андрића*.

Извршни одбор САНУ за председника Почасног одбора за прославу именовао је председника САНУ академика Владимира С. Костића, а за чланове: академика Љубомира Максимовића, академика Владету Јеротића, академика Драгослава Михаиловића, академика Наду Милошевић Ђорђевић, академика Љубомира Симовића, академика Душана Ковачевића, академика Предрага Пипера, академика Мира Вуксановића, као и проф. др Иву Тартаљу и проф. др Живојина Станојчића, учеснике научног скупа посвећеног животу и делу Иве Андрића у САНУ 1976. године.

Извршни одбор САНУ за председника Организационог одбора Научног скупа *Дело Иве Андрића* именовао је академика Мира Вуксановића, а за чланове дописног члана САНУ Злату Бојовић, проф. др Снежану Самарџију, проф. др Јована Делића и проф. др Радивоја Микића.

Почасни и Организациони одбор на заједничкој седници 13. марта 2017. године усвојили су програм обележавања Андрићевог јубилеја, с намером да се и на такав начин истакне трајно присуство Иве Андрића у српској књижевности и култури.

Свечана академија поводом 125 година од рођења Иве Андрића, у сарадњи са његовом Задужбином, одржана је 13. октобра 2017. године. Свечану академију беседом је отворио председник САНУ академик Владимир С. Костић. О Андрићу су говорили академици Матија Бећковић, Милосав Тешић, Душан Ковачевић и Миро Вуксановић и дописни члан САНУ Горан Петровић. Милан Михаиловић и Петар Михаиловић, драмски уметници, говорили су текстове по избору академика Мира Вуксановића.

вића *Андрић о академицима* – о Вуку, Његошу, Љуби Ненадовићу, Змају, Матавуљу, Скерлићу, Владимиру Ђоровићу, Сретену Стојановићу, Јовану Бијелићу, Иви Војновићу и Јовану Дучићу. Драмски уметник Небојша Дугалић говорио је монолог из романа *Проклећа авлија*. Свечаној академији, у препуној Свечаној сали САНУ, присуствовао је и господин Младен Шарчевић, министар просвете, науке и технолошког развоја у Влади Републике Србије. Коришћени су аутентични снимци из архива РТС и Радио Београда.

Поводом Дана САНУ, 20. новембра 2017. године, на свечаном скупу, у редовној рубрици „Завештања“ коју припрема академик Љубомир Симовић, по његовом избору, с насловом „Ћутање Иве Андрића“, драмски уметници Војислав Брајовић и Небојша Кундачина говорили су тематски повезане текстове из *Знакова њоред њућа*.

Научни скуп *Дело Иве Андрића* одржан је у Свечаној сали САНУ 13. и 14. децембра 2017. године, а отворен је 13. децембра, у 11.00 сати, уз присуство великог броја посетилаца. Скуп су поздравили председница Народне скупштине Србије госпођа Маја Гојковић и господин Владан Вукосављевић, министар културе и информисања у Влади Републике Србије.

Председник САНУ академик Владимир С. Костић имао је поздравну беседу, а академик Миро Вуксановић, председник Одбора за научни скуп, беседу „Андрићеви сусрети са речима“. Драмски уметник Тихомир Станић говорио је монодрамски одломак романа *На Дрини ћуприја*.

На дводневном научном скупу о Андрићевом делу говорило је 38 универзитетских професора, књижевних историчара и критичара из Србије, Црне Горе и Републике Српске: Живојин Станојчић, Злата Бојовић, Славко Гордић, Михајло Пантић, Стојанка Милановић, Милан Потребих, Биљана Ђорђевић Мироња, Слађана Јаћимовић, Лидија Томић, Љиљана Пешикан Љуштановић, Бошко Сувајџић, Александра Бјелић, Данијела Поповић Николић, Јеленка Пандуревић, Данијела Петковић, Нина Марковић, Лидија Делић, Снежана Самарџија, Радивоје Микић, Марко Недић, Милица Кецојевић, Зорица Несторовић, Драгана Грбић, Милан Алексић, Марија Благојевић, Горана Раичевић, Наталија Јовановић, Жанета Ђукић Перишић, Јован Делић, Стојан Ђорђић, Данијела Костадиновић, Станиша Тутњевић, Предраг Петровић, Горан Радоњић, Слободан Владушић, Оља Василева, Александра Угреновић, Недељка Бјелановић. Саопштења са научног скупа рецензирани су проф. др Снежана Самарџија, проф. др Јован Делић и проф. др Радивоје Микић. Рецензије су примљене на седници Одељења језика и књижевности САНУ, 27. марта 2018. године. Потом су радови припремљени за објављивање. Уредник Зборника је академик Миро Вуксановић.

Библиотека и Архив САНУ за отварање Научног скупа о Андрићу поставили су камерне изложбе у витринама испред Свечане сале. За ову прилику објављена је публикација *Иво Андрић и Српска академија наука и уметности* коју је приредила Злата Бојовић, дописни члан САНУ.

На предлог Одељења језика и књижевности САНУ, Извршни одбор САНУ је 19. јануара 2017. године одлучио да књижара у Палати САНУ (угао улица Кнеза Михаила и Ђуре Јакшића) добије назив „Иво Андрић“. Назив је откривен 13. децембра 2017. године.

Годишњица рођења Иве Андрића обележена је пригодним програмима у Огранку САНУ у Новом Саду и у Огранку САНУ у Нишу.

Обележавање јубилеја Иве Андрића имало је запажене одјеке и признања у научној јавности и медијима.

М. В.

Маја ГОЈКОВИЋ,
председница Народне скупштине Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Велико ми је задовољство што имам прилику да вам се обратим у име Народне скупштине Републике Србије, поводом важног јубилеја какав је обележавање 125 година од рођења нашег нобеловца Иве Андрића.

На почетку, желим да захвалим Српској академији наука и уметности, која је препознала да се организовањем научног скупа *Дело Иве Андрића* отвара могућност да стручна јавност, кроз дискусију, да своје виђење великог уметничког опуса и рада Иве Андрића, да се озбиљним, научним приступом, сагледа богатство Андрићевих дела, која су и данас, у савременим оквирима, актуелна и захваљујући универзалним порукама припадају истовремено и садашњости и будућности.

Иако је сам Андрић говорио да је код њега „све обично, да обичније не може да буде“, јер не иде „као Хемингвеј у лов на лавове“, и не прави „боемске скандале“, дубоко сам уверена да је управо његов живот у временима историјских бура на нашим просторима, одредио његова књижевна дела и био огроман подстицај за стваралаштво које је иза себе оставио.

Зато, данас када говоримо о Андрићу јасно је да су његово одрастање у Вишеграду и Сарајеву, заточеништво у мариборској тамници, касније дипломатска каријера, повучени живот у Призренској улици у Београду за време Другог светског рата, били важна инспирација за његова дела, теме и јунаке о којима је писао, од *Ex Ponta* до приповедака и романа, који су га означили као сигурно једног од највећих светских писаца 20. века.

Андрић је можда најбоље у својој беседи, поводом доделе Нобелове награде, открио сву дубину приче и приповедања коју он види:

„Можда је у тим причањима, усменим и писменим, и садржана права историја човечанства, и можда би се из њих бар могао наслутити, ако не сазнати смисао те историје“.

Управо, он је, враћајући се у трагичну историју и вишевековно робовање под Османским царством, али и преплитањем искуства свога времена, с идејама и мислима света у којем је живео, причао најдубље

и најсликовитије приче. Као страствен и проницљив посматрач људских судбина, чије око је било спремно да види све, сваког човека и сваки догађај, писао је о Балкану и људима овог поднебља.

Ако би неко желео суштински да схвати сву сложеност нашег простора, најбоље би то могао упознајући ликове Андрићевих дела. У причама о њима сваки странац може да пронађе најдубље људске карактеристике, мане и врлине, које ми који овде живимо често не видимо тако јасно. Слободно могу рећи да нас је познавао боље од онога што и ми сами знамо о себи.

Његова дела су позорница где се одвијају људске драме, где оживљавају древне легенде и чини се, како је то Милош Црњански добро приметио говорећи о *Ex Pontu*: „У овим записима што су песма, у овим песмама што су записи, чини ми се да почиње нова историја наше душе“.

Зато, Андрић се убраја у оне малобројне великане, чијим делима се враћате и увек на нов начин читате и откривате нове поруке, идеје и мисли. То је управо могуће због његовог раскошног дара да на аутентичан начин говори о бројним темама – од тамнице и заточеништва које обрађује у *Проклејтој авлији*, преко приче о судбини жене било да је реч о „Аникиним временима“, „Госпођици“, или Лотики или Фати Авдагиној из романа *На Дрини ћуприја*, или Аници Марковић из „Злостављања“, па све до мостова, који су за њега „важнији од кућа, светији од храмова, свачији и према сваком једнаки“, и „вредни наше пажње, јер показује место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом“.

Све ово, Андрићев опус, који заузима посебно место у нашој и светској књижевности, чини јединственим и непролазним. Зато, овом приликом, желим да се захвалим Задужбини Иве Андрића, значајној културној установи, што деценијама чува и негује наслеђе једног од најзначајнијих људи рођених на овим просторима.

Познато је да Андрић није волео да говори о себи и својим делима питајући се „зар није помало неправедно да се од онога који створи неко уметничко дело, поред тога што је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу“!

Међутим, иако сâм Андрић није желео да говори о себи и својим делима, дубоко верујем да ми имамо обавезу и задатак да говоримо о Андрићу сваки дан.

У уверењу да ће овај научни скуп *Дело Иве Андрића* бити још један важан повод да се кроз вашу дискусију јавност подсети на велики опус и огroman значај Андрића, желим вам пуно успеха у раду!

Академик Владимир С. КОСТИЋ,
председник САНУ

БЕСЕДЕ ИВЕ АНДРИЋА

Данашњи скуп *Дело Иве Андрића*, уприличен у поводу 125 година од рођења великог писца, по својој структури указује на озбиљну намеру организатора да се остане у оквирима научног сагледавања и критичког осврта на књижевност Иве Андрића. Јер лик Иве Андрића, донекле у паралели са енигмом Николе Тесле, као да се одваја од свога дела, постаје апокрифна контура малограђанских конструкција и нарација, а део његове тајновитости и извесне биографске недоречености, која је можда само резултат става да је говор о себи унеколико непримерен и да треба да буде праћен осећајем стида, увелико се расклапа у десетине глупавих фабула уз помоћ псеудофактографије и „чуо сам то од некога ко му је био изузетно близак“. У чувеном есеју о тајни Симел тврди да тајна (чак и измишљена) омогућава особи која је зна, ма како минорна она била, привилегован положај. Напор да се свако ко је подигао главу изнад усуда нашег *inter feces*-а релативизира, да му се оштрицом сумњичаве и пословично мрзовољне чаршије одере кожа да би се видело шта је испод ње, и тако врати тамо где сви ми остали седимо у идили максиме „што би неко био бољи од нас“, напор да му сакривени иза завеса берлинских хотела или београдских салона завиримо у приватан живот, да његово ћутање макар имплицитно означимо као опортунизам и „што је то боље од нашег вечног ћутања“, итд., на крају крајева уопште и није прича о Иви Андрићу него о нама самима, нашим страховима, срамотама и стрепњама. Помало и љути на Андрића јер нам не даје инстант упуте и истине о животу, сажете препоруке о историји, политици, истини, достојанству, љубави, мржњи – кратке упуте на не више од 140 словних места, колико смо ради да примимо и, колико можемо, разумемо. На питања која постављамо Андрић ће нам евентуално пружити нешто попут одговора само под условом да смо га прочитали, често изнова, а „ко за то данас има времена?“, како сами себе лажемо. Дајмо нешто скраћено! А део љутње на Андрића заснива се управо на неизбежном сазнању да се он не може кратити, чега је чини се и сам био свестан. Хајде да и сам подлегнем чарима интрига и поновим апокрифну причу о људима из света фил-

ма који су га посетили у намери да екранизују, мислим да је у питању *На Дрини ћурија*, и да му објасне шта намеравају. Саслушао их је и рекао нешто попут: „Радите шта хоћете, само немојте ништа да дописујете!“

Иво Андрић је већ 91 годину члан Српске академије наука и уметности, од предлога Богдана Поповића и Слободана Јовановића 1926. године Српској краљевској академији да у редове својих дописних чланова прими, тада тек тридесетчетворогодишњака, Иву Андрића.

„Част нам је – пишу они – предложити за дописнога члана Академије уметности г. Ива Андрића. Међу млађим књижевницима који су се јавили после рата, Г. Андрић истакао се у први ред својим приповеткама које се одликују лепотом језика и уметничком формом, и у којима је читав један део нашега народа – Босански муслимани – описан са врло много психолошке проицљивости и живописности стила. Поред тих приповедака, г. Андрић је дао и две свеске самопроматрања у којима је показао једну у нашој књижевности доста ретку способност за проучавање психолошких и моралних проблема. Као један од најуглађенијих књижевника, г. Андрић заслужује да уђе у редове С. К. Академије, која му је, у једној ранијој прилици доделила једну од својих књижевних награда.“

Тринаест година касније, 1939. године, Богдан Поповић, Урош Предић и Ђорђе Јовановић, пишу Српској краљевској академији:

„Част нам је предложити за правога члана Г. Ива Андрића, досадашњег дописног члана наше Академије.

Г. Андрић је за последњих тринаест година, откако је 1926. био изабран за дописног члана, наставио свој рад с великим успехом (види збирку Приповедака од 1931, другу збирку од 1936; затим есеје о Гоји, о Симону Боливару ослободиоцу, и о Његошу као трагичном јунаку Косовске мисли, 1929, 1931, 1937). Тим својим радом стао је у сасвим први ред наших књижевника, и заслужио да уђе у редове С. Кр. Академије као њен прави члан. Овом приликом није потребно опширно излагати преимућства његовог књижевног рада приповедачког и моралистичког; Академији наука је познато да се радови Г. Андрића одликују оштрим посматрањем, психолошком верношћу и проицљивошћу, јачином осећања, уметничким обликом, и чистим језиком. Његови су радови истовремено уметничка дела и значајни психолошки и морални документи“.

Међутим, Иво Андрић своју приступну беседу, као редовни члан Одељења литературе и језика и Одељења за ликовне и музичке уметности, држи 24. јануара 1946. године, под насловом „О Вуку као писцу“. Зашто је Андрићева пажња, после Његоша, усмерена на Вука, за кога каже: „Јер, у питању је не само велики реформатор језика нашег и моћни писац реалиста пре реализма него и борац чија је изванредна девиза била: „Не да се. Али ће се дати!““, писац који је самим својим личним

примером савесног и несебичног рада нашу културну будућност гледао као светлу визију у којој „...од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудих се умањује, и тако разум и истина побјеђују“, није на мени као лаику да тумачим. Ипак, читајући Андрићеву беседу намеће ми се цинична, али не и бесмислена сугестија да човек и када говори о другом, неизбежно и нехотимице говори и о себи и својим веровањима. Пратећи Скерлићеву констатацију да је Вук „романтичар по идејама, али да има рационалистички дух“, Андрић изговара: „Са таквим миром (миром који је неопходан добром писцу, јер писац треба да заноси читаоце а не да сам пада пред њима у заносе) и са таквом чистотом и једноставношћу средстава Вук је описао многе призоре и личности из оба устанка, и страшне и смешне и ниске и величанствене, и у њима дао верне многе исечке тадашње стварности.“

Иако је оно што се после приступне беседе догађало заправо историја, и то не само књижевна, на чије тумачење или величање немам ни права ни знања, ни способности, његово обраћање поводом доделе Нобелове награде, названо „О причи и причању“, звучи као наставак и даље развијање мисли које је начео у беседи одржаној у овој Академији. Полазећи од начете теме континуитета са Вуком, он се и захваљује „у име књижевности којој припадам“ и почиње бритким картезијанским питањем: „...зар не изгледа помало као неправда да се од оног који је створио неко уметничко дело, поред тога што нам је дао своју креацију, дакле део себе, очекује да каже нешто и о себи и о том делу?“ Андрић не крије да је у групи оних „који смо мишљења да је говор уметничких дела чистији и јаснији ако се не меша са живим гласом његовог ствараоца“, што ће га у провинцијском и примитивном метежу екстровећераног одређивања вредности једног друштва у стварању коштати често гротескне подозривости. Осврћем се на узбудљиве редове о коначно, сврси писања и причања: „Начин и облици тога причања мењају се са временом и приликама, али потреба за причом и причањем остаје, а прича тече и даље и причању нема краја. Тако нам понекад изгледа да човечанство од првог блеска свести, кроз векове прича само себи, у милион варијаната, упоредо са дахом својих плућа и ритмом свога била, стално исту причу. А та прича као да жели, попут причања легендарне Шехерезаде, да завару крвника да одложи неминовност трагичног удеса који нам прети, и продужи илузију живота и трајања. Или можда приповедач својим делом треба да помогне човеку да се нађе и снађе? Можда је његов позив да говори у име свих оних који нису умели или, оборени пре времена од живота-крвника, нису стигли да се изразе? Или то приповедач можда прича сам себи своју причу, као дете које пева у мраку да би заварало свој страх?“

Док у беседи о Вуку Андрић издваја Вукову стваралачку искључивост још 1820. године, у којој одговара онима који су из сентимен-

тално-патриотских разлога сматрали да према тада још ретким српским писцима критика не треба да је строга, „Боље да ниједног списатеља немамо, него да само рђаве имамо!“, у свом обраћању Нобеловом комитету он даље развија своју хуманистичку оријентацију речима: „Свак прича по својој унутарњој потреби, по мери својих наслеђених или стечених склоности и схватања и снази својих изражајних могућности; свако сноси моралну одговорност за оно што прича, и сваког треба пустити да слободно прича. Али допуштено је, мислим, на крају пожелети да прича коју данашњи приповедач прича људима свог времена, без обзира на њен облик и њену тему, не буде ни затрована мржњом ни заглушена грмљавином убилачког оружја, него што је могуће више покретана љубављу и вођена ширином и ведрином слободног људског духа. Јер, приповедач и његово дело не служе ничем ако на један или на други начин не служе човеку и човечности“.

Борхес у причи „Funes el memorioso“ описује човека који се свега сећа, сваке прочитане реченице, сваке речи коју је чуо, сваког листа који је видео на сваком дрвету. Упркос томе, Фунес је потпуни идиот јер нема способност да бира и одбацује. Култура стога подразумева способност не само да одбацимо оно што није неопходно, већ више од тога, да изаберемо оно што нам је неопходно, оно што нам је преко потребно. Данашњим састанком ми тај избор чинимо јавно и обзнањујемо га: Андрић нам је преко потребан. Ови избори, ма како изгледали узалудни у сумраку Гутенбергове галаксије, још увек су ужасно важни. Даме и господо, када претражујете Гугл, мораћете да укуцате чак четири прва слова Шекспировог имена, да би се назнака његовог имена (Шекспирове сентенце) појавила на седмом месту после, на пример, хероине масовне забаве Шакире или рок баладе *Shake it off*, уз коју се у загради додаје *genious lyrics*. Зато и овај састанак у САНУ има, ако не илегални карактер, спрам све само не безопасне баналности којом одише свакодневница, карактер алтернативног покрета отпора оним токовима које је Андрић програмски препознао да „не служе човеку и човечности“. Стога, да завршим парафразирајући оно што је можда сам Андрић рекао са почетка овог обраћања, да можемо да радимо шта год хоћемо, само да ништа не дописујемо!

Владан ВУКОСАВЉЕВИЋ,
министар културе и информисања у Влади Републике Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Даме и господо, уважени домаћини, поштовани гости, није лако овом пригодном и свечаном приликом говорити о Иви Андрићу, после деценија, дугих деценија у којима су о његовом делу говорили најпозванији, најписменији, најдоличнији и најумнији људи, не само српског народа него и других народа широм света. О Андрићу је с разлогом говорено много и надам се да ће се тек говорити, али, наравно, свака прилика попут ове посебна је част и посебан изазов да се дода понеко зрнце на већ мноштво паметних, вредних и доличних ствари које су о овом великом човеку и писцу изречене.

Сто двадесет пет година од рођења је симболично интересантан датум. Андрић је рођен 1892. године, а те исте године рођена је једна друга особа, која је у овој држави, на овим просторима, била деценијама слављена као, како се тада говорило, највећи син наших народа и народности. И зато је у симболичком пољу врло важно да се та 1892. година, која је историји дала два кандидата за највећег сина наших народа и народности, обележава као година која је и нама понудила камен мудрости, којег ћемо од та два кандидата, из те године, да позлатимо и изаберемо. Оно што данас чинимо, представља разуман, честит, доличан, интелектуално поштен избор, што значи да смо на добром путу. Вратимо се Андрићу.

Босанска вила, значајни српски књижевни лист који је више деценија излазио у Сарајеву, у броју од 30. септембра 1911. године, објавио је и кратку поетску прозу „У сумрак“ с потписом: „Иво Андрић, Сарајево“.

У три кратка пасуса, на ћирилици и екавици, огласио се *urbi et orbi*, први пут писац чија ће библиографија након тачно сто година бити састављена од шеснаест хиљада библиографских јединица и обухватити преко хиљаду двостручно штампаних страница.

Андрићево дело је овде под кровом научно-културне установе чији је члан постао као тридесет четворогодишњи писац, окупило преко тридесет тумача, искусних зналаца и оних млађих, пред којима је научна будућност и перспектива српског проучавања Андрића.

Можда је нетачно рећи да се опет враћамо Андрићу, јер од Андрића се нисмо ни удаљавали, ни верни читаоци, ни одани тумачи. И време, као што то бива с књижевним класицима, само надаје и потврђује смисао његових језички густо изатканих прозних и поетских страница.

Писао је о својој завичајној земљи и људима, писао је о Београду у којем је зарана изабрао да живи, ликове је склапао ванредним поткивањем и домишљањем историјске и доживљене грађе, а писао је о тајни и драми званој: човек међу људима, на додељеном месту и времену.

На сваком језику на који је преведен, Иво Андрић је остао велики писац, а писао је на савршеном српском језику, којем је поставио модерне стандарде, вољно наслеђујући народне епске певаче и приповедача, Вука и Његоша, Кочића и Матавуља, отворен за разноврсна искуства светске књижевности.

Мада је на располагању имао и другачији избор, Иво Андрић је у више тешких прилика свој избор јасно потврђивао. Уградио се у достојно здање културе једног народа, који је своје наслеђе, као и своју државу, мукотрпно текао и нико му ништа није поклатио.

Прича о Иви Андрићу је прича и о вери као вододелници нација, судбини која је задесила само балкански простор и чија је жртва у злогуким и јетким тумачењима, понекад био Иво Андрић. Али Андрић је свој избор направио још као млад човек.

Иво Андрић је у познатом, али никада довољно тумаченом есеју „Његош као трагични јунак косовске мисли“, најтачније изразио историјску и етичку мисао која нас и даље заокупља. Прочитајмо овај Андрићев есеј изнова, пре него што ишта на ту тему сами паметно додамо.

Министарство културе и информисања је зато одлучило да у културним центрима Србије, које држава планира да отвори најпре у пријатељском Пекингу, пријатељској Кини, оснажи именом светски признатог српског писца Иве Андрића. Верујем да ће Српски културни центар у Пекингу, чије се отварање планира средином фебруара наредне године, понети име Иве Андрића. Недавно је, такође уз помоћ нашег Министарства, у далеком Мексику изашао превод завештајних *Знакова њоред њуја*. Помажемо према могућностима и рад Андрићеве задужбине и подухват коначног приређивања критичког издања српског нобеловца које се најављује, а што му одавно дугујемо.

За Андрића, како би рекли Менандар и Филомен, Ериније, богиње судбине, биле су милостиве и наклоњене. Андрић је за живота стекао и славу и углед и богатство. Славу и углед је приграбио, а богатство је поделио онима за које је мислио да им је најпотребније, и то речито и сликовито говори о карактеру овог човека.

Ево једне анегдоте и апокрифа као што је и академик Костић искористио прилику да каже, јер апокрифа о Андрићу има доста. Борислав Михајловић Михиз бележи да је у једној шетњи са Андрићем, онакав какав је био Михиз, лакорек, лепорек и брзорек, мало неопрезно питао Андрића: „Како то, господине Андрићу“, или шјор Иво, како су га звали, „Ви који сте дошли из најцрњег босанског караказана да постанете такав господин?“ А Андрић је на свој андрићевски, скроман и достојанствен начин одговорио: „Михајловићу, да сте познавали Ракића, знали бисте шта је прави господин“.

У Андрићевом делу, посматрање, осећање, саосећање, запањујућа осетљивост чула, проницљиво запажање, оштроуман одабир значајних и карактеристичних детаља, истрајно историјско памћење и мудрост полихистора састају се да населе импозантну грађевину Андрићевог литерарног надахнућа и маште. Андрић је излио драгоцене еликсире свог талента директно у крв српске културе, а она је напојила сваки капилар тог сложеног тела. И данас док ово говорим, подсећам на ефективну вредност таквих животних напора, дакле, сада у овом часу верујем да постоје десетине и стотине људи у Србији који овог тренутка читају Андрићева дела, романе и приповетке и обузети су посебном грозницом када то чине.

Андрић је после приповетки и романа, као велики писац, слободно то могу да кажем, постао и нека врста филозофа. Ако филозофију схватимо не само као метафизику већ као било које широко сагледавање људских поступака, као свеобухватни став, не само о космосу и уму већ и о моралу, политици и вери, Андрић је филозоф. Филозофију не чини само форма. Андрић је на моменте, врло често заправо, дубљи од својих савременика филозофа, и то није изолована појава у историји. На онај начин на који је Шекспир био дубљи од Френсиса Бејкона и на начин на који је у литерарном смислу Монтејн био дубљи од Декарта. Многи су заслужено добили, у историји српске културе, признања и поштовања, али можда само Његош и Андрић оно побожно дивљење народа из кога су потекли и за кога су писали. И ако се понекад деси да искорачимо из кавеза наших пет чула и нађемо се у осетљивом и вибрантном свету метафизике, осетићемо ненадмашну узвишеност трагичне драме балканских народа, њену сложеност и скривену логику њене структуре и, коначно, узвишени подухват да се човек сагледа у перспективи свог места у космосу и судбини. Зато је у добром делу, у свега неколико оних који му стоје, раме уз раме, у духовном смислу, Андрић наша храна и наш живот.

Хвала на пажњи.

Академик Миро ВУКСАНОВИЋ

АНДРИЋЕВИ СУСРЕТИ СА РЕЧИМА

Имам част да упитам, на почетку сусрета који слави 125 година од рођења Иве Андрића, у његовој матичној кући, у Српској академији наука и уметности, чији је члан био безмало педесет година, где је свечано прослављена његова Нобелова награда и где му је, у години после одласка, приређен велики научни скуп, штампан зборник у две хиљаде примерака, касније и доштампаван, међу таквим чињеницама имам слободу да упитам шта би могао за ову прилику да спреми писац романа о речима осим извештаја како је Иво Андрић писао о речима, о српским на српском, чија је књижевна реч проговорила на педесетак језика.

И имам част да кажем, што брже то боље, да бисмо што пре у Андрићеве реченице, како сам у књизи коју држим поред узглавнице од њеног изласка до данас, у *Знаковима ѿред ѿућа*, идући редом, тражио и налазио места у којима се говори о речима, њиховом смислу, звуку и одјеку, па сам потом Андрићеве такве записе сажимао, с намером да им се види главни део и главна мисао, да их не померам и да, у елегичном набрајању, стигнемо до прилога *Знаковима* до започетог „Вечитог календара матерњег језика“, са сетом што је тај пророчки речник остао у наговештају, са жељом да верним преношењем Андрићевих записа о речима делимично покажемо шта би могао да има Андрићев „Вечити календар матерњег језика“ који немамо. Молим да заједно прођемо кроз *Знакове ѿред ѿућа*, застајкујући само на оним местима где је реч о речима, описним начином, без коментара, фуснота и тумачења да би се боље сачувала јасноћа, а све са бројевима страница, у загради, из првог издања, из 1976. године.

А можда и ми, као Андрић, познајемо човека који је за све што „нема или не разуме успевао да нађе понеку злу реч“ (14). Пише Андрић да у тешким временима, кад се људи сукобљавају жестоко и често, дођу однекуд „древне и познате речи као једини израз“ ужаса и неразумевања (17). Држао се девизе да је „ћутање снага а говорење слабост“, да се то види „и по томе што старци и деца воле да причају“ (35). Запазио је да смо

увреду некеме опростили или смо спремни да то урадимо ако му кажемо шта нам је учинио, а да је мука „док увреду носимо ћутке у себи“ (46).

Није штета што човек „мало говори, него што оно што рекне не казује ништа“ (50). Старачка говорљивост „смешна је и помало жалосна“, али „ведрија и здравија“ од мргодног старачког ћутања које је слично „ћутању младића у критичним годинама пубертета“ (50). И каже: „Шапућу да не би викали један на другог, јер не умеју да разговарају“ (51).

Мучило га је што нико није хтео да га слуша док је „био дечак и младић“ и мучило га је кад је „зашао у године“ што су сви тражили да говори о себи (57). „Људи који не пазе шта говоре“ постају „и себи и другима незгодни и тешки“ исто као и они што „само на то пазе“ (58). Да ли реч „револуција“ говори нешто више или нешто мање, „Зависи од тога са које стране барикаде се налази онај који ту реч изговара“ (60). Два су искушења за сувишно казивање: у младићко доба и у старости са „знацима сенилности“ (62).

Видео је бистрог, речитог и доброг човека с маном да „није никад научио: шта се може казати, када и на ком месту, а шта не“ (62). Подсетио нас је на причу како је султан на двору имао еветефендију чија је једина дужност била „да клима главом у знак одобравања на све што султан каже“ (69). После одласка од свега што су му људи рекли претекао је само „прамичак магле који се губи“ (71). Саветовао је да онај што „без потребе тумачи туђе поступке, или речи“ није добар и да га се треба клонити (80). Каже да је „правда“ звучна и честа реч без „смисла и значења, јер постоји само у односу према речи ‘неправда’“ (91).

У њему је живео „ситан, сујетан, малоуман и вулгаран ђаво“ који је журио да за „јевтин осмејак“ исприча све прочитане и чувене шале и анегдоте, а ако би неку заборавио, од истог ђавола није могао да спава и мирно мисли (95). Треба се чувати од сваког човека који се смешка, „говори мало, отежући речи, а пажљиво слуша оно што ти кажеш“ (111). Кад човек лаже, „његов речник је оригиналнији и богатији, биран и помало необичан“, па се тако одаје (126). Није најважније шта ко „уме да каже“, „него шта зна да уради“ (127). Ево исказа који не морамо да сажимамо: „Разумели смо се, иако се нисмо могли споразумети“ (136).

Мисли разборитих људи се „рађају у свом изразу, као у оклопу“, а „код брзоплетих и брбљивих мисли се јављају одвојено од израза“ (145). Реч „сам“ има само три слова, а у њима су „небројене године и недогледна пространства, пустоши, одрицања и страхоте сваке врсте...“ (149). „Њему ниједна ствар“ нема сврхе и значаја ако о њој не уме да каже „нешто друкчије и ‘лепше’ него што је икад раније речено“ (151). Док је у патњи и слутњама, „Нада каже: да, а све остало говори: не“, па између та „два камена смртоносног жрвња“ жели и очекује дане свог живота (159). Истина је да „једном мером меримо реч кад је упућујемо

људима око себе, а посве другом кад нас та иста реч, враћена, удари у лице“ (173).

Андрић запажа да и непозната реч мора да има значење као што позната реч може „да казује више од оног што ми о њој знамо“ (183). Преноси утисак да свака ствар изговорена „на јужном наречју“ изгледа и дужа и тужнија него што заправо јесте (184). А „старачка нетрпељивост према новим речима“ доказ је слабости; детињасто је бежање „од нових речи као од промаје“, јер је смена речи редовна појава (199). Речи су за писца „добре слуге, али зли господари“, побеђују, издају и одају, бивају „наша радост и наша слава“ а мука и брука ако „потпишемо неке речи као чекове без покрића“ (221). Нема „смисла и оправдања да писац ма шта говори у тренутку када његово дело настаје“, у процесу који је и нејасан и тајанствен, јер тада свака реч може да поплаши и отера „ону бојажљиву птицу која пева негде над нашом главом док ми тражимо свој израз“ (223).

Уснио је да свега једну реч може да каже свима, а када је ту реч изговорио, она је „остала без одговора и одјека“ и дозвала „тренутак јасног сазнања да је све свршено, изгубљено...“ (227). Ничим се није бавио као речима, ни о чем није ређе и мање размишљао, а ако му се то десило, одвођен је „далеко, кроз неке мрачне шуме и жедне пустиње“, изгубљен „у потери за смислом и пореклом речи“, одакле се редовно враћао „изнурен, мутне главе и празних руку“ (229). Најчешће у полууснулим часовима, „у тренуцима спорог буђења“, речи су насељавале његову свест, отварале „свој бал под маскама“ и своје игре „лудог ђипања и бучне теревенке“, играле се с њим као он с њима, „да се на крају не зна ни шта је шта ни ко је ко“. Устаје, пали светлост, тражи речи, оне се „једна по једна, враћају у своја стара утврђена значења“, види их, осим понеку која ће ипак доћи, али „то не значи да се првом приликом неће опет одметнути у неки ноћни карневал, као хајдук у планину“ (230).

А после добро проспавање ноћи, у наопаком свитању и буђењу, чинило му се да „ниједна реч нема више онај освештани, драги и ‘вечити’ смисао“, да се све изродило, али речи нису нестале, стоје „у дугим редовима поређане као у речнику“, са ћудљиво измењеним значењима, у потпуном хаосу, док „ваља ићи даље као и у најбољим временима“ (230–231).

У једној ноћи десила су се два чуда. У првом чуду је гледао како „све нове и нове речи су долетале и падале“ око њега „и – одмах се претварале у оно што су дотад означавале“. У другом чуду се све одједном око њега опет претворило у речи које су одлетеле далеко од свега, „у тишину, у заборав, у непостојање, тамо где одлазе речи кад то престану да буду, кад изгубе значење и испадну из употребе“ (232).

Пожелио је да му реч буде чиста, од изворишта у „непознатом делу душе, све до увира свог у истој таквој души оног који буде хтео да је

слуша и прими“ (234). Носталгично казује како му је некад сваку реч и сваки звук „пратила цела поворка осећајних и мисаоних асоцијација“, па је то угашено, а све за њега нечујне „лепоте други чују, и беру их и носе кући као пуне нарамке цвећа“ (237). У срећном писању, каже, „речи се нижу саме од себе“ и слажу „у праву и једино могућу слику оног што човек жели да каже“. То је тако пошто у речима као „и свему што је живо, кружи невидљиви животни сок, и он је тај који их, као неко унутарње сунце, креће и окреће, даје им боју и облик, снагу и израз“. Човек који пише „срећно искоришћује појединости те несхватљиве и неухватљиве игре“, а речи живе свој двоструки живот (237).

Из основа је, каже Андрић, погрешна мисао да писац „у свакој прилици зна и може да створи тачан суд и каже праву реч, нову, тачну и меродавну“, јер му је често потребна баш таква реч (237). Није суштина у речима већ „у смислу који им дајемо кад их изговарамо или пишемо“ (241). Речи су сложено, помажући једна другу, „повезане у магично коло кроз које струји ритам целине“, али када треба да кажу нешто о себи, „одједном занеме, охладне, и леже као мртво камење...“ (244). Очигледан је јаз између мисли и речи којима се те мисли исказују. За сваки недостатак, немоћ и нејасност човек је налазио речи. Зато и „постоје толике речи које немају мисаоне подлоге и циркулишу као лажне паре помешане са правима“ (244–245). Ако куцкањем савијеним кажипрстом у винско буре дознајемо да ли је „пуно или празно, зашто и наша реченица не би могла музички нешто казати о присутности или одсутности мисаоне или осећајне садржине?“ (249).

Најпре се заклињао у речи, „примао их са слепом вером и искреним одушевљењем“, потом почео да наслућује истину да су речи „обичне варке“. Њима се човек служи „као што се онај који бежи, тражећи спас, послужи каменом на који стане или граном за коју се прихвати“ (249). Вештином и лукавошћу човек је најједноставнију реч „да“ умео „да растави на два слога и створи тако две речи које су у супротности“. Међутим, то исто није могао да учини са речју „не“. Зато је истом вештином и лукавошћу од „да“ умео да добије „не“ (250).

У бунама, ратовима и друштвеним променама „Највише и најтеже страдале су речи“. Може бити, према развоју ствари у свету, да нам неће бити потребне ни мисли ни речи и да ћемо се изражавати „непосредно поступцима, свршеним чином, као ударцем, коме не треба објашњења ни речи“ (251). Чини се да за оно „са негативним и тешким значењем наши људи употребљавају пре стране речи него своје“ (252–253). Да бисмо боље изразили своју мисао тражимо одређене речи, „поредак и ритам за те речи“, а понекад се јаве неке од њих „које носе живу и јасну нашу мисао“ (253).

Са старошћу „изгледа нам да свака десета реч коју чујемо има везе са неким нашим мислима и сећањима“. Не можемо да се уздржимо и

почињемо да причамо, прекидајући саговорника. „Уместо да сакупљамо туђа зрна, ми расипамо сопствену плеву“ (254). Речи су око нас „као ројеви снежних пахуљица око мирног путника који зна куда иде“, а када се „из те вејавице речи“ издвоји једна и испречи се испред нас, „страшна и огромна“, убојита је и неумољива као и „оно што казује и означава: вечност, љубав, борба, пораз, величина, лепота, смрт“ (255).

Знао је да су велики људи „драгоцен пробни камен“ у нашим недоумицама, често се питао шта би о нечему рекао Вук, а „још чешће: шта бисмо рекли ми данашњи људи да међу нама одједном искрсне неки нови Вук [...] и да нам отвара неке далеке и опасне видике“ (257).

Сажео је своје становиште као пресуду: „Петар Кочић ће остати као пример писца који је на најкраћи, најјаснији и најбољи могући начин успео да саопшти оно што је имао да каже људима свога језика“ (258). Неукост у језику се види када у преводу стоји: *зуб мудросѝи* а не: *умњак* (259).

У песми непознатог калуђера из осамнаестог века нашао је стих: *Јарка сунца злѝни круѝ*. Кад би год тај стих прочитао, не само да је видео но је и чуо „како младо створење живо и радосно поскакује низ невидљиве степенице сачињене од саме светлости“ (261). Као страствен читалац старих хроника и биографија наслушао се жалби на живот без смисла, али и видео да је човек и у најтежим приликама налазио могућности да каже нешто добро, „могао је да не уради неко зло, да *ѝређуѝи* злу реч...“ (261).

Неко је написао да је у Андрићевим рукама наш језик „постао послушно средство“, а он је иронично коментарисао како је са Духом „склопио фаустовски пакт“ и додао: „једна легенда више, једна истина мање“ (262–263). Читајући о себи као мудрацу и моралисти, обрадован па уплашен, видео је истину у Вуковим речима „да је то сасвим различито: знати о неком послу лијепо говорити, и знати га добро и паметно радити“ (268).

Казује да се одувек бавио речима, најпре онима што их је *изговорио* или *чуо*, затим онима које су *ѝисане* или *ѝѝамѝане*, а напослетку је остао с речима „које неће никад бити ни изговорене ни написане, ни штампане“, од којих је „сачињено ћутање“ (271). Уочио је да Томас Ман „нема празнине ни речи-ћорака“ и да стилска опширност служи речима које су „богате смислом“ (273). Учинио му се да би живот био „једна срећна вечност“ ако би живи говорили мање и ако би „покојници бар нешто могли да кажу“ (273). „Треба бити неповерљив и строг према речима“ док „често навиру на уста, као да их неко други из нас говори“ (279).

У песничким сликама и поређењима „има доста просте игре речи“, али и „доста драгоценог смисла“ који тражимо свуда, „а налазимо га само у поезији, понекад“ (280). Инфлација речи показује да „влада несигурност и забуна у мислима, неред у осећањима“, да је то „као патогено множење

ћелија у телу код извесних болести“, да тада човек бира да слабу реч „подупире са две нове речи, слабе као и она прва, или још слабије од ње“ (283). А „никад се не зна докле и са каквим последицама може да живи свака наша реч у другом човеку“ (362). Видик се мрачи када „говор почиње од чамотиње да ствара пустињу“ и када „речи долећу и насрћу у јатима, као скакавци...“ (417).

Било му је „пет или шест година“ кад је за некога речено: „Он је сумњив“, а касније је та реч толико нарасла да је неприметивши „постао и сам сумњив, себи и другима“ (433).

Циљано псујући, полицајац Шарић себи је стварао „илузију да псовка додаје нешто његовом ниском расту и нејакој и несигурној снази“ (503). Када је инжењер родом из брдских крајева почињао да прича о свом детињству, није као у другим приликама користио клишетиране изразе, већ је, озарен, изговарао: „у цик зоре саме“. Очигледно је у њему „као зрачак скривеног сјаја и трептај пригушеног зрака живео тај цик зоре саме...“ (505–506).

Досадни и упорни беседник очајнички продужава говор а „кад нема више ни једне мисли у глави, он ређа празне речи...“ (507–508). Тежаци, морнари, носачи и сви који раде тешке послове „разговарају међу собом са мало речи“ и сваки час показују своју велику црну руку, „као неки главни доказ, у исто време благ и тежак“ (534).

Човек са осмејком у очима изгледао је „као да ће сад изговорити неку нарочиту умну реч“ и ту реч је стално наговештавао, али је није „до краја живота изговорио“ (543).

Чини ми се да је малочас поменути *осмејак* међу најчешћим именицама у *Знаковима ѿред ѿућа*. Тако смо, са осмејком, стигли пред увод у „Вечити календар матерњег језика“ (565–572), где Андрић пише да ће у том недовршеном календару „на десетинама и десетинама страница бити говора о стотинама речи, можда и више“, да ту нико „не тражи ни лингвистике ни философије; ништа до записе једног песника о његовим сусретима са речима“.

С малим коментарима и подацима, као што је иначе радио у својим свескама, записао је речи: *данѿуба* (где има „нечега моралистички прекорног и мргодног“, али и „нечег романтичног“), *скрасиѿи се* (која је „као необичан минерал или редак цвет поред пута“), *разѿалиѿи* (где увек види део „модрога неба међу размакнутим белим облацима“), *ѿањич* (што је „празно зрно“), *ѿреврѿанер* (голуб превртач), *узѿлудник* (из реченице Радована Самарѿића), *домерак* (старобеоградско име за „цубок“), *мирник* (из записа Руђера Бошковића), *снебивѿи се* (реч с којом „човек може сатима, данима да се дружи и разговара“), *разѿовориѿи* („утешити кога разговором у његовој невољи или жалости“), *чуваркућа* („прадеда Тодор Младеновић“ одређен да чува кућу или биљка „која се сади на

улазу у кућу, на крову или на капији“), *одахнућии* и још неколике, с истим кореном, до судбоносног *издахнућии* које „означава крај свега што сада јесмо“. Највише тако забележених речи је из 1973. године (574). По свему видимо и можемо да потврдимо како је Андрић при свом крају хтео да састави „Вечити календар матерњег језика“ као тестаментарну књигу.

Најпотпуније, и то на почетку замишљеног „Вечитог календара матерњег језика“, истумачио је лепу и тајанствену реч *бео*, *бела*, *бело*, која је за њега „светла, моћна, звучна и блештава, а нејасна и тешко објашњива“, истовремено. Навео је примере и изреке: *бели свей*, *бели дан*, *бели цар*, *беле йчеле*, *бела застјава*, *бела маџија*, *на белом хлебу*, *бели удовац*, *бела врана*..., презимена Белић, Бељански, Белогрлић, Белобрк, Бјелопавлић, потом Београд, Бела Црква, Бијело Поље, Бела Паланка.

У антологијској минијатури дао је „лик прецветале лепотице Циганке са Чубуре“ која „прича о свом првом љубавнику и о трагедији у којој га је изгубила“, запомажући:

„А волела сам га, господине! Јаооо, волела сам га као белог бога!“

На завршетку казивања о речи *бео*, *бела*, *бело*, Андрић је навео седам стихова, од којих је први „Уранила Косовка девојка“, а испод њих дао поетичан и узбудљив коментар:

„Овде све сија и блешти од белина разних тонова и различитог порекла. Нису бели само рукави, лакти ни хлебац него неки бели сјај као да се шири од *девојке*, од *недеље*, *јаркој сунца* и *злајних кондира*. Та белина није само физичке природе, она као да избија из целог овог свечаног девојачког похода...“

Слагање Андрићевих записа о речима застаје овде, на српском трагичном пољу, у белини Косовке девојке што „се шеће по разбоју млада“ и вида ране.

ЕКСЦЕНТРИЧНИ ЈУНАК, ФИГУРА ЛИЧНОСТИ И МОТИВ НАСЛЕЂИВАЊА У ПРИЧИ „ЧАША“ И ПРОКЛЕТОЈ АВЛИЈИ

СЛОБОДАН ВЛАДУШИЋ*

С а ж е т а к. – Рад започиње указивањем на појаву ексцентричног јунака у модерној прози чиме се приповедачка пажња са приказивања целине епохе помера ка испитивању рубних јунака који су дистанцирани од центра друштва. Истраживање се затим фокусира на лик везира Јусуфа (из приче „Мост на Жепи“) који поседује особине ексцентричног јунака. Његова жеља да изгради мост тумачи се као настојање јунака да се врати назад у центар (у простор порекла): иако је мост изграђен, повратак у центар, на симболичкој равни, ипак више није могућ. Анализа лика фра-Николе Гранића из приче „Чаша“, указаће на промењени тип односа између ексцентричног јунака и центра. За разлику од везира Јусуфа, коме је центар недоступан, лик фра-Николе Гранића поседује лични центар. Овај лик карактерише и разноврсност способности и вештина што његов карактер разликује од опсесивног карактера везира Јусуфа. На крају, фра-Никола поседује могућност креирања заједнице преко чина наслеђивања чаше, које се одвија на три нивоа: дословно наслеђивање наследства, наслеђивање симболичког смисла наследства, наставак процеса наслеђивања. Све нас то наводи на закључак да фра-Николу одредимо као фигуру личности, која превазилази разлику између ексцентрика и центра. Истраживање даље показује да у *Проклећој авлији* иза фра-Петра не остаје више наследство, односно предмет попут чаше који би симболизовао целину личност фра-Петра као и могућност да се идеја личности наследи.

Кључне речи: ексцентрични јунак, личност, наследство, хуманизам

Једна од кључних особености поетике модерне прозе у односу на проседе реализма јесте промењени концепт јунака. У поетици реализма, јунак репрезентује једну друштвену групу, па зато поседује типски карактер. Таква поетичка одлука настала је као последица напора реалисте да предочи слику целине савременог друштва, поистовећујући се са фигуром научника. То се добро види и у Балзаковим (Balzac) аутопоетичким промишљањима која ће, између осталих, анализирати и Ерих Ауербах (Erich Auerbach) у свом *Мимесису*. Повлачећи аналогију између

* Филозофски факултет, Нови Сад, svladusic@ff.uns.ac.rs

људског друштва и животињског царства, Балзак прећутно сугерише и аналогију између писца реалисте и научника. Зато његова *Људска комедија* и може бити студија нарави која претендује на свеобухватност и енциклопедичност: „nijedan deo života ne sme nedostajati”¹, закључује на ову тему Ауербах. Балзакову тежњу ка тоталитету уочио је и Ђерђ Лукач (Georg Lukács) који тврди да у *Људској комедији*, „sa stanovišta cjeline, nijedan dio nema zbiljsku, organsku nužnost postojanja; ako bi oni izostali, cjelini ništa ne bi nedostajalo, bezbrojni novi dijelovi mogli bi još pridoći, a da ih nikakva unutrašnja savršenost ne bi sada odbacila kao suvišne.”²

Лукачева сумња у могућност да *Људска комедија* буде истински приказ једне завршене целине, предсказује амбивалентни однос модерне прозе према напору да се у књижевном тексту прикаже слика тоталитета епохе. Са једне стране, модерна књижевност прихвата тај задатак, што потврђује колико Џојсов (Joyce) роман *Ulicks* (1922) толико и Брохово (Broch) мишљење (које износи у есеју „Џејмс Џојс и савременост“) да је „велико духовно и уметничко остварење непосредан и конкретан носилац оног тоталитета који делује унутар једне епохе.”³

Иако модерни роман наслеђује задатак да прикаже целину једне епохе, он том задатку приступа на потпуно другачији начин него роман реализма. Типског јунака овде замењује модерни *everyman* који иронично алудира на различите митске јунаке. Мит опет, треба да послужи као она унутрашња савршеност и довршеност која би уобличила и уоквирила разбијене фрагменте модерног света. А такво фрагментарно разумевање модерног света опет и јесте последица недостајућег мита, за кога Гадамер (Gadamer) сматра да је „свеповезујућа прича у коју се сви разумеју.”⁴

Фрагментарна природа света доводи модерну прозу у парадоксалну ситуацију да интензивна поетичка жеља за целином бива укрштена са исто тако интензивним доживљајем губитка целине. Стога, Џојсово дело и може бити названо величанственим поразом⁵, јер на величанствен начин доказује немогућност измирења поетичке жеље за приказом тоталитета и аутентично модерне свести о немогућности таквог приказа.

То је можда и разлог зашто, у подножју овог величанственог пораза, почињу да се појављују ликови ексцентрика. Тематизација лика ексцентрика сведочи о томе да један крак модерне прозе напушта жељу

¹ Erih Auerbach, *Mimesis*, Beograd: Nolit, 1968, str. 468.

² Georg Lukács, *Teorija romana*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1968, str. 81.

³ Herman Broch, *Pesništvo i saznanje*, Niš: Izdavačka radna organizacija Gradina, 1979, str. 142

⁴ Ханс Георг Гадамер, *Евројско наслеђе*, Београд: Плато, 1999, стр. 44.

⁵ Види: Данило Киш, *Есеји*, Нови Сад: Светови, 2000, стр. 124.

за приказом целине епохе, односно њеног тоталитета. Ексцентричност – као што то сведочи етимологија ове именице – указује на појаву која се налази изван центра (епохе, друштва), на појаву која заузима позицију руба. Сагледавање и приказ целине бива сада замењен потребом да се приповедачка пажња фокусира на тип егзистенције који са руба посматра целину друштва којој као да не припада.

За разумевање оваквог типа јунака потребно је имати у виду Ничеов (Nietzsche) фрагмент „Казуистика психолога” из *Сумрака бојова*. Ниче ту пише:

„Ето то је познавалац људи: зашто их он заправо проучава? Он хоће да од њих извуче мале користи, или чак и велике – он је политичар! ...Ето и онај је познавалац људи: а ви кажете да он од тога неће ништа да извуче за себе, да је он велики ‘безлични’. Погледајте пажљивије! Можда он хоће још *јору* корист: да се осећа као да је изнад људи, да сме на њих да гледа са висине, да га више не замењују са њима. Овај ‘безлични’ презири људе: а онај први је хуманија специја, што би и сâм изглед могао рећи. Он је у најмању руку раван њима, стаје у њихове *редове*...”⁶

Кључна разлика између два типа познавалаца људи из Ничеовог одломка јесте у томе што је психолог дистанциран од људи, док политичар стаје у њихове редове. Дистанцираност психолога, јасно, може да се тумачи на више начина: Ниче је, у контексту своје филозофије, тумачи као зачетак воље за моћ, користећи метафоре висине и глагол „презира-ти” који одређује однос између психолога и људи. Међутим, оно што је круцијално у фигури психолога јесте управо његова издвојеност, његов рубни положај. То га чини ексцентричним јунаком.

Занимљиво је у контексту Ничеовог одломка размишљати о ексцентричним јунацима код Андрића, а пре свега о онима за које се чини да у себи, макар имплицитно, имају карактеристике „политичара” и „психолога”. Такав је везир Јусуф из „Моста на Жепи” (1925). Андрићева прича осветљава овог јунака онда када се он (Ничеовим терминима речено) из политичара претвара у психолога, што значи када се између њега и осталих људи (дакле, центра) појављује непремостива дистанца. Та дистанца није последица опадања моћи, будући да дистанца остаје присутна и онда када везир поврати своју ранију (политичку) моћ. Дистанца у односу на друге људе егзистира као осећање претње којим зрачи центар, а та претња се не може превладати (политичком) моћи. То је свакако нов моменат у односу на Ничеово разумевање супериорности дистанцираног психолога. Док Ниче обликује филозофску позицију те дистанцира-

⁶ Фридрих Ниче, *Сумрак бојова*, Нови Сад: Светови, 1999, стр. 83.

ности, чиме сугерише њену непромењивост и прихватљивост, Андрић сугерише потребу јунака да ту дистанцираност умањи.

У време док му је живот био у опасности, везир се „сетио живље свог порекла и земље”⁷, својих умрлих родитеља, а затим се сетио „Босне и села Жепе, из ког су га одвели када му је било девет година.”⁸ Приповедач каже: „Јер разочарење и бол одводе мисли у прошлост.”⁹ Ако и након обнове пређашње моћи, везир има потребу да „одреди знатну помоћ свим својима”¹⁰ онда се у тој потреби могу препознати два момента: први је да моћ није укинула бол и разочарење, а други је да се лек против бола и разочарења види у настојању јунака да се поново повеже са колективом из кога је потекао. Изградња моста, коју везир предузима по жељи Жепљана, представља отуда до пароксизма доведену жељу ексцентричног јунака да се поново врати у заједницу, међу своје, у центар. Изградња моста није дакле, последица неке потребе да се учини универзално добро. Она је симболички чин који треба да ексцентричног јунака, који осећа свет као претњу, врати назад, својим ближњим, дакле у центар.

Када се градња моста тако разуме – а наше је мишљење да Андрићев текст пружа такву могућност – онда се и сама прича може разумети на један, чини нам се, нов начин. Наиме, акценат се у овом случају помера на питање да ли везир успева у својој намери, односно да ли је мост симболички знак повратка ексцентричног јунака у центар из кога је потекао и који осећа као нешто своје и блиско. Треба напоменути да само осећање које провејава кроз низ акција које везир предузима да би помогао и својима, али и људима из Жепе, није истовремено и знак повратка у центар. Ради се пре о намери која се у тим везировим акцијама разоткрива.

Постоји неколико места у причи који нуде одговор на питање да ли је везир у својој намери успео или не, али из разлога економичности обратимо пажњу само на једно такво место. Да бисмо га протумачили, потребно је најпре обратити пажњу на тренутак у коме долази до застоја у изградњи моста. Тај застој је повезан са психолошким стањем у коме се налази везир Јусуф: „Нико не зна шта му је [...] тек он бива све неприступачнији и заборавља и напушта већ отпочете радове и у самом Цариграду. Али после неколико дана стиже везиров човек са заосталим делом новца и градња се настави.”¹¹

⁷ Иво Андрић, *Сабране њриповећке*, Београд: Завод за уџбенике, 2008, стр. 73.

⁸ *Исто*.

⁹ *Исто*.

¹⁰ *Исто*.

¹¹ *Исто*, стр. 74.

Цитирани одломак суптилно предочава значај моста за везира. Радови на изградњи објеката у Цариграду могу да буду напуштени, али изградња моста не може. То нам говори да мост има за везира привилеговани статус, а то онда, по закону метонимије, важи и за село Жепу. На делу је преокретање односа између центра и провинције: за везира је сада Жепа центар, а Цариград периферија.

Привилегована позиција простора Жепе важна је за разумевање добро познатог везировог геста брисања понуђеног текста који треба да се нађе на мосту. Наиме, ако максима „у ћутању је сигурност” важи у Цариграду, то је онда зато што тај град представља за везира страни и претећи простор. Међутим, шта би то везиру могло да прети у Жепи, односно у простору који је одређен као другачији (приснији, ближи, интимнији) него простор Цариграда? Ако везир полако брише речи са понуђеног натписа на мосту, то је онда зато што се иницијална разлика између Жепе и Цариграда полако ништи, док коначно не нестане. Оно што важи за Цариград – да је у ћутању сигурност – важи на крају, и за Жепу. Ако је ћутање потребно у Цариграду, у простору који се после искуства губљења моћи чини страним и претећим, оно постаје потребно и у Жепи, која самим тим постаје исто тако страна и исто тако претећа као и Цариград. Везирова жеља да се из позиције ексцентричног јунака приближи центру који он лично позиционира у простор порекла – Жепу – показује се као узалудна и неостварљива. То сугерише и симболика изгледа моста у односу на крај у коме се налази: „Али предео није могао да се приљуби уз мост, ни мост уз предео.”¹² Из ове реченице се може закључити да везир није успео у свом основном науму: мост не означава његов повратак у позицију центра, већ везирову вечну ексцентричност. О тој позицији нам не говори само однос моста и предела, колико и не-мост моста који ћути и који тим ћутањем подвлачи разлику између себе и оних међу којима се налази.

Андрићево разумевање ексцентричног јунака не карактерише веза између ексцентричности и моћи као што је то случај код Ничеа, већ осећање нелагоде које постоје у самом ексцентричном јунаку. Код Ничеа, ексцентричност се креће ка сфери антихуманизму, у чијој се отворености и празнини, наслућује весела могућност обликовању новог човека и новог света. Андрић у ексцентричности такође види границу хуманизма, али та позиција га ни најмање не усхићује. Па ипак, прича „Мост на Жепи“ сведочи да повратак центру није могућ. Ако се током приче лик везира приближава лику уметника (Италијана који гради мост) што убедљиво показује Драган Стојановић¹³, онда то говори да везир остаје

¹² *Исјо*, стр. 75.

¹³ Види: Драган Стојановић, *Лейа бића Иве Андрића*, Подгорица – Нови Сад: ЦИД, Платонеум, 2003, стр. 270.

ексцентричан, исто онолико колико је то и Италијан, градитељ моста, који се дистанцира од становника Жепе, својим језиком, пореклом, а пре свега, посвећеношћу изградњи моста. Ако је дело везира дело доброте, а та доброта не може бити схваћена у Жепи (центру), нити се осећа сигурном у Жепи, онда то једноставно значи да доброте и хуманости нема у центру. Ако их нема у центру, где их онда има?

Има неке ироније у томе што се Андрић 1940. године налазио у прес-тоници једног оствареног антихуманистичког пројекта каква је нацистичка Немачка. Тада се антихуманизам из ексцентричне позиције психолога, померио у сам центар. Они који су пристали уз њега, учинили су то или из убеђења, или из чињенице да су личну сигурност прећутно прогласили основним начелом своје егзистенције.¹⁴ Андрићев став у односу на нацизам био је у великој мери прикривен његовом дипломатском функцијом која је онемогућавала изражавање личних ставова. Међутим, неки Андрићеви гестови омогућавају да наслутимо тај став. Најпре, када је требало да одлучи куда ће се упутити након што му је као посланику окупиране земље наложено да напусти Немачку, Андрић није одабрао сигурност Швајцарске, већ Београд – место знатно мање сигурно, али место где је осећао да је међу својима. Повлашћени статус који је Београд и српска култура тада имала за Андрића, није се променио ни после рата.¹⁵

Други такав гест је прича „Чаша“ коју је Андрић објавио 1940. године у Српском књижевном гласнику. Иако експлицитно не тематизује Други светски рат, ова га прича имплицира. Овде, наиме, имамо у виду један детаљ из приче који свој смисао дугује управо тада актуелној политичкој мапи Европе. На једном месту у причи „Чаша“ фра-Петар каже да је са другом наумио да бежи „у свијет, у Аустрију.“¹⁶ Када о својој намери обавести фра-Николу Гранића, овај ће му одговорити „Није теби мјесто у свијету и у Њемачкој, него у манастиру и у Босни.“¹⁷ Разуме се, фра-Николина замена Аустрије и Немачке била би пропуст, да те 1940. године, када је прича штампана, то заиста није била иста земља. Тим суптилним гестом, Андрић као да указује да се „Чаша“ може читати и у контексту актуелне стварности односно духовне климе, коју су одређивали политички и војни успеси Хитлерове Немачке.

Прича „Чаша“ се, међутим, може читати и као одговор на питање које поставља Андрићева пређашња тематизација ексцентричног јунака (између осталог и у причи „Мост на Жепи“) а то је питање где пребива

¹⁴ Види: Hana Arent, *Izvori totalitarizma*, Beograd: Feministička izdavačka kuća 94, 1998, str 347.

¹⁵ Види: Žaneta Đukić Perišić, *Pisac i priča*, Novi Sad: Akademaska knjiga, 2012, str. 331–339.

¹⁶ Иво Андрић, *Сабране њириговејке*, Београд: Завод за уџбенике, 2008, стр. 219.

¹⁷ *Истио*.

хуманизам, односно у каквом су односу центар и ексцентрични јунак. Видећемо да „Чаша“ упућује на другачији тип ексцентричног јунака, па самим тим и на другачије разумевање ексцентричности од оног која илуструје лик везира Јусуфа.

Није тешко приметити да је лик фра-Николе Гранића замишљен као лик ексцентрика. Насловна метафора приче – чаша из Млетака – материјализује дистанцу фра-Николе у односу на остале фратре, дакле у односу на центар. Чаша одражава нарочит начин пијења вина који фра-Николу разликује у односу на остале фратре и управо због те разлике они не могу да чашу именују другачије но погрешно – као „Мостарку“. Други моменат који сугерише дистанцу фра-Николе у односу на остале фратре јесте његов надимак Мумин. Овај надимак треба разумети као знак разлике, будући да надимак својим дословним значењем, које упућује на муслимана, изражава оштру конфесионалну супротност у односу на остале фратре. Разуме се, у причи је актуелно симболичко значење надимка (мотивисано чињеницом да је овај јунак био „на своју руку и као и сви Гранићи вукао однеку турску жицу“¹⁸) али и тај симболички смисао сугерише свест о разлици између фра-Николе и осталих фратара.

Ексцентричност фра-Николе повезана је са ликом везира Јусуфа улогом и значајем које ћутање има за обојицу јунака. Разуме се, та веза није случајна и она сугерише да „Чашу“ треба анализирати у контексту „Моста на Жепи“. Другачије речено: „Чаша“ пружа другачији одговор на питање о другачијем односу ексцентричности и центра од онога који је присутан у „Мосту на Жепи“.

Упоредно читање два ћутања (фра Муминовог и везировог) врло брзо открива крупну разлику која влада између њих. За фра-Николу се каже: „Ћаци су га волели, а он је волио њих и своје ћутање.“¹⁹ Везир није имао ђаке, нити било кога другог кога је волео и ко је волео њега. Фра Мумин има своје ђаке (као што они имају њега) што за последицу има то да се позиција ексцентричности отвара за неку врсту заједнице, што није био случај ни у причи „Мост на Жепи“ нити у Ничеовом концепту ексцентричности психолога.

Однос између учитеља и ђака јесте однос унутар кога се чува и предаје знања из прошлости које обухвата и свест о важности саме прошлости. Самим тим, однос учитеља и ђака, добија хуманистички карактер који наглашава Јакоб Буркхарт (Jacob Burckhardt) када помене величину наше хуманистичке обавезе „према прошлости као духовном континууму који спада у нашу највишу духовну имовину.“²⁰

¹⁸ *Исјо*, стр. 218.

¹⁹ *Исјо*.

²⁰ Јакоб Буркхарт, *Разматрања о светској историји*, Београд: СКЗ, 1996, стр. 14.

Дакле, однос учитеља и ђака, који се у причи даље развија као однос између фра-Мумина (учитеља) и младог фра-Петра (ученика) који приповеда причу о фра-Мумину, представља облик хуманистичког утемељење ексцентричне позиције зато што се унутар њега ствара континуитет предаје, а то значи могућност наслеђивања. У „Чаши“ ексцентрична позиција поседује могућност да се наследи и да се преда некоме у наследство, док у „Мосту на Жепи“ такве персонализоване могућности наслеђивања није било. Тек из перспективе „Чаше“ може да се осети бол у једној наоко споредној реченици везаној за Италијана, градитеља моста: „Иза себе није оставио ни дуга, ни готовине, ни тестаментa ни каквих наследника.“²¹ Италијан нема наследнике, а нема их ни везир. Мост није завештање ни једног ни другог, јер ништа на самом мосту не упућује на његове творце.²² Да је мост наследство, онда између њега и предела у којем се налази не би владала таква дискрепанција.

Насупрот везиру и неимару, стоје дакле, фра-Никола и фра-Петар, оставилац и наследник. У материјалном смислу, та операција наслеђивања се одвија као фра-Николино остављање чаше „Мостарке“ фра-Петру. Међутим, то још увек не значи да је операција наслеђивања изведена успешно. Наслеђивање има своја инхерентна правила о којима пише и Пјер Бурдије (Pierre Bourdieu):

„Преношење моћи са једног поколења на друго представља увек критичан моменат у историји домаћинства. Између осталих разлога, због тога што се однос *узајамној присвајања*, између материјалног, културног, друштвеног и симболичког наслеђа и биолошких јединки које су одређење присвајањем и ради присвајања, привремено доводи у опасност. Настојање наслеђа (и према томе, читаве друштвене структуре) да опстане у свом постојању може се остварити само ако наслеђе наслеђује наследника, ако, посредством оних који се њиме привремено баве и који морају да обезбеде своје настављаче ‘мртво’ (то јест својина) обухвата ‘живо’ (тј власника који је спреман и у стању да је наследи).“²³

Није, дакле, довољно да наследник тек поседује наследство; потребно је да наследник настави оно што наслеђује. Та одлучујућа карактеристика наслеђивања, присутна је и у „Чаши“.

²¹ Иво Андрић, *Сабране ђриповейке*, Београд: Завод за уџбенике, 2008, стр. 74.

²² Разуме се да у мосту препознајемо поетику модерне књижевности, која рачуна са гестом деперсонализације, што је свакако у вези да осећањем кризе хуманизма која подразумева да субјект више не налази било какво оправдање да у *делу* изражава себе. Његова индивидуалност може да буде изражена *делом*, што значи посредно, али не више непосредно.

²³ Пјер Бурдије, *Правила умейносии*, Нови Сад: Светови, 2003, стр. 28.

У имагинарном свету „Чаше“, процес наслеђивања се одвија на три нивоа: 1) први ниво представља дословно наслеђивања „Мостарке“; 2) други ниво представља симболичко наслеђивање/прихватање њеног смисла; 3) трећи ниво представља могућност настављања процеса наслеђивања симболичког смисла који чаша посредује.

Када је у питању симболички смисао чаше, прво ваља приметити да се око ње концентрише разлика између природе ексцентричности фра-Николе и ексцентричности везира Јусуфа, односно неимара Италијана.

У сцени у којој фра-Мумин својим ставом али и речима, убеђује младог фра-Петра да остане у Босни, препознајемо одјек судбине везира Јусуфа. Везир Јусуф је као млад одведен у свет, а када је изгледало да се у свету одомаћио, показало се да је ипак остао странац: свет је и даље претња, свет је и даље стран. Управо је то и поента фра-Муминових речи: у свету ћеш увек остати странац, свет ће ти увек бити стран. Док везир Јусуф, увиђајући ову опору истину о страном свету, покушава – неуспешно – да се из ексцентричне позиције странца врати у центар, фра-Петар остаје ту где јесте, на свом месту, понукан фра-Муминовим речима. Међутим, да ли то нужно значи да је Босна из *Чаше* нека обећана земља и присан простор? Свакако не. То је земља у којој се „драм радости душом плаћа.“²⁴ Ако је тако, онда вредност онога „сједи гдје си, на свом месту, и у свом светом Реду“²⁵ није у некој објективно утврђеној предности свог места у односу на неко страно место, већ управо у томе што је фра-Мумин место које дели са фра-Петром осећао као своје. То место фра-Мумину омогућује да у њему буде свој, и то је вредност тог места. Такво место везир Јусуф нема, а нема га ни неимар Италијан. Они јесу своји, али немају своје место, па се зато њихова својственост појављује као радикална усамљеност, као ексцентричност која нема свој простор. То је прва разлика између фра-Николе и везира/неимара.

Видимо да у „Чаше“ ексцентричност престаје да буде дистанца у односу на неки замишљени центар до кога нема повратка (где би се Италијан и везир могли вратити?) већ она сама постаје нови, *лични центар*. Фра Мумин се дистанцира од осталих фратора, али се не дистанцира од свог места, места на коме борави заједно са њима. То значи да простор који заузима осећа као свој простор, иако је заједнички. Одавде, као да се центар помера на руб, као да ексцентричан лик добија особину лика центра, дакле онога ко има и шта да остави (чашу), и коме да остави (фра-Петру). Фра Никола је ексцентричан у односу на остале фратре, али не тако што, за разлику од њих, нема свој простор, већ тако што је

²⁴ Иво Андрић, *Сабране њријовейке*, Београд: Завод за уџбенике, 2008, стр. 219.

²⁵ *Исјо*.

његов центар другачији од њиховог. Његов центар је *лични* центар, њихов је *безличан*.

Сем тога, фра-Никола поседује унеколико шири карактер у односу на опсесивност, не само везира и неимара, већ и ексцентричних јунака попут Мустафе Мадара или Алије Ђерзелеза. И то је друга разлика на коју ваља обратити пажњу. Чаша овде није симбол опсесије (као што је то посвећеност мосту, опсесија женом, идејом да је свет пун гада, или претњом којом свет зрачи) већ разноврсности лика фра-Николе, његових скривених способности, његове моћи да у себи споји нешто неспојиво (отуда католички фратар има турску жицу). Стога би било исправније да се фра-Никола Гранић назове *фијуром личности*, а не тек ексцентричним ликом, будући да овај лик превазилази разлику између ексцентричног лика и колектива наспрам кога ексцентричност гради свој идентитет: *заједнички* простор (Босна) може за фра-Николу да буде и *лични* простор, а да при том не жртвује оно што је у њему лично: ексцентричност предочену чашом.

Прича „Чаша“ дакле, симболизује моменат у Андрићевом опусу када фигура личности замењује ексцентричног јунака чији је идеални пример лик уметника. Симболички смисао коју чаша „Мостарка“ посредује својим личним именом јесте управо идеја личности. Личност у себи садржи могућност превазилажења опозиције ексцентричног и центричног и то тако што *безличном* центру супротставља *лични* центар, који је истовремено и *заједнички* центар. Са друге стране, ексцентричном лику фигура личности супротставља поседовање сопственог центра, затим разноврсност карактера (наспрам опсесивности ексцентричног лика), као и могућност да се продужи у времену, путем процеса успелог наслеђивања.

Отуда прича *Чаша* није само приказ процеса наслеђивања, већ приказ једног успелог наслеђивања, које је потврђено на два начина: 1) чињеницом да се у самој причи види да је наследник разумео симболичку идеју коју наследство посредује, те 2) чињеницом да наследник сам може да настави процес наслеђивања, тј да одржи континуитет симболичке идеје.

Кренимо од првог момента: на први поглед (само на први поглед) изгледа као да фра-Петар није одговарајући наследник фра-Муминове „Мостарке“. Он је не употребљава: „У чаши је било прашине, неколико поломљених пера и клинчића са жутиим главама.“²⁶ Међутим ову чињеницу треба сагледати у контексту симболичке улоге ове чаше: она посредује симболичку идеју личности. Уколико би фра-Петар чашу користио на *исти* начин на који ју је користио и фра-Мумин, он би копирао фра-Мумина, чиме би изневерио симболички смисао чаше, а то је

²⁶ *Истио*, стр. 220

идеја личности. Није фра-Мумин у наследство фра-Петру оставио налог да овај буде његова копија, већ то да буде личност као и он. Управо у чињеници да не употребљава чашу попут њеног првобитног власника, фра-Петар показује да је добро разумео њен симболички наук.

Други момент која се тиче могућности да наследник и сам поста-не оставилац и тај начин потврди успешност претходног наслеђивања, такође је потврђен у причи и то на њеном крају, када фра-Петар објави наследника своје и фра-Муминове чаше. Постављајући ту објаву на крај приче, Андрић заправо сугерише да је „Чаша“ прича о процесу успелог наслеђивања.

Чини нам се да ову причу треба читати у контексту времена њеног настанка, дакле, као Андрићеву реакцију на нацизам и немачку окупацију већег дела Европе. У окупираној Европи, хуманистичке вредности не могу више да опстану путем институционалног механизма одржавања континуитета, јер су те институције уништене окупацијом док нацистички, антихуманистички концепт нема интерес за одржавање тих вредности; напротив. Самим тим, као да „Чаша“ упућује на то да се одржавање континуитета хуманистичких вредности може у будућности, замислити само као ексцентрично, односно лично преношење вредности уништених колектива. Исто тако, ова прича представља и отклон од ексцентричног лика у корист фигуре личности. Ова фигура сада постаје, макар привремено и макар у овој причи, решење за нелагоду ексцентричног јунака који не може да створи свој центар, нити може да се настави у времену путем наслеђивања.

Анализа наслеђивања и преображаја ексцентричног јунака у фигуру личности, има свој исход у *Проклејтој авлији* (1954). Овај кратак роман је за нашу тему интересантан зато што довршава низ наслеђивања који се отвара у „Чаши“. Занимљиво је приметити да се у имовини покојног фра-Петра, која се наводи у *Проклејтој авлији*, не појављује ни чаша „Мостарка“ (најављено је у „Чаши“, да је остављена фра-Станку из Овчарева), као ни фра-Петрови бројни сатови који откуцавају на почетку „Чаше“ а посебно онај велики шарени, турски, који би својим описом могао да метафорички укаже на фра Мумина.

У *Проклејтој авлији* нема предмета који би, попут фра-Мумино-ве чаше, изразио *личности* фра-Петра и разноврсност његових знања и вештина које укључују знање језика, мајсторство приповедања и чување „сахачије, пушкара и меканика“²⁷ односно склад опозитних полова (духовних и техничких вештина) које карактеришу личност. Самим тим, нема ни јунака који би могао да наследи личност фра-Петра, односно да наследи *идеју личности* коју је фра-Петар наследио од фра-Николе.

²⁷ Иво Андрић, *Проклећа авлија*, Београд: НИН, Завод за уџбенике и наставна средства, 2005, стр. 7.

Баш зато што таквог јунака нема, читалац *Проклеће алије* на самом почетку романа присуствује пребројавању и подели онога што је преостало иза фра-Петра. То је она позната сцена у којој фра-Мијо и фра-Растислав пописују алат који је остао иза мртвог фра-Петра. Мрзовоља фра-Мије у погледу алата упућује да тај алат никоме није завештан. Алат није наследство, већ оно што је остало иза једног човека. А оно што је остало, може се разделити али не и наследити.

Поред фра-Мије и фра-Растислава, на почетку романа затичемо и безименог младића који евоцира успомену на непоновљиву вештину приповедања фра-Петра. Међутим, у том присећању има нечег меланхоличног. У присећању се осећа ненадокнадив губитак. Док је „Чаша“ била прича о оставиоцу, наследство и наследнику – дакле, прича о успелом наслеђивању – анонимни младић не може да наследи *целину* фра Петрове личности, већ можда само један њен део: онај који је везан за причу и приповедање. Поставља се питање: да ли младић тада може да настави низ наслеђивања? Питање остаје отворено и управо та отвореност доводи у питање успех наслеђивања, јер је оно остало недовршено. То је оно што *Проклећу авлију* разликује од „Чаше“: довршеном, успешном наслеђивању идеје личности из „Чаше“ супротстављено је недовршено наслеђивање тек једног елемента фра-Петрове личности: оног који је везан за његову моћ приповедања и за његово привилеговано искуство боравка у Авлији. Док је у „Чаше“ процес наслеђивања настављен, у *Проклећу авлији* нема више сигнала који упућује да ће прича које се младић сећа бити остављена некоме. Као ни вештина приповедања. Сумња у то произилази из чињенице да их младић није наследио као личност, односно да нико не наслеђује идеју личности коју је фра-Петар наследио од фра-Николе. Најзад, као да то поврћује и сам Андрићев опус: *Омерџашу Лајпаса* и *Кућу на осами* писац није објавио за живота.

Другим речима: младић је умро ћутећи.²⁸

²⁸ Уколико би уместо овог поетског завршетка требало дати дискурзивно објашњене места *Проклеће авлије* у односу на *Чашу*, могли бисмо да кажемо да *Проклећа авлија* сугерише сумњу у могућност настављања фигуре личности. Ако се у овом контексту посматра и сама фабула романа, видећемо да њен исход на два начина сугерише нестанак фигуре личности: прво тај нестанак је симболички исход дуела између Бајазита и Џем султана у коме страда лик чија разноврсност карактера упућује на фигуру личности (а то је Џем султан). Друго, Ђамилова судбина као да представља регресију личности обдарене разноврсним вештинама и знањима у стање ексцентрика одређеног опсесијом.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, Иво, *Проклећа авлија*, Београд: НИН, Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- Андрић, Иво, *Сабране њријовейке*, Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- Arent, Hana, *Izvori totalitarizma*, Beograd: Feministička izdavačka kuća 94, 1998.
- Auerbah, Erih, *Mimesis*, Beograd: Nolit, 1968.
- Broh, Herman, *Pesništvo i saznanje*, Niš: Izdavačka radna organizacija Gradina, 1979.
- Бургхарт, Јакоб, *Размајтрања о свейској истјорији*, Београд: СКЗ, 1996.
- Бурдије, Пјер, *Правила умейносџи*, Нови Сад: Светови, 2003.
- Гадамер, Ханс Георг, *Евројско наслеђе*, Београд: Плато, 1999.
- Киш, Данило, *Есеји*, Нови Сад: Светови, 2000.
- Lukàcs, Georg, *Teorija romana*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1968.
- Ниче, Фридрих, *Сумрак бојова*, Нови Сад: Светови, 1999.
- Perišić, Žaneta Đukić, *Pisac i priča*, Novi Sad: Akademska knjiga, 2012.
- Стојановић, Драган, *Леја бића Иве Андрића*, Подгорица – Нови Сад: ЦИД, Платонеум, 2003.

Slobodan Vladušić

THE ECCENTRIC PROTAGONIST, PERSONALITY FIGURE AND THE MOTIF ON INHERITANCE IN THE STORY “ČAŠA” AND THE DAMNED YARD

S u m m a r y

The paper begins by pointing out to the image of the eccentric protagonist in modern prose, which shifts the narrative’s attention from portraying the whole epoch to the examination of supporting characters which are distanced from the center of society. Our research then focuses on the character of the vizier Jusuf (From the story “The Bridge on the Žepa”) which shows traits of an eccentric protagonist. His wish to build the bridge can be interpreted as the character’s desire to return to the center (into the place of origin): although the bridge had been built, the return to the center, into a symbolic plain, is no longer possible. The analysis of the character of fra-Nikola Granić from the story “Čaša”, indicates a disturbed type of relationship between the

eccentric protagonist and the center. Unlike Jusuf, for whom the center is out of reach, the character of fra-Nikola Granić possesses a personal center. He is characterized by a variety of capabilities and skills which differ from an obsessive character of vizier Jusuf. In the end, fra-Nikola has the possibility to create a community through the act of inheriting the glass, which takes place on three levels: literal inheritance of an inheritance, the inheritance of the symbolic meaning of inheritance, and the continuation of the inheritance process. This all leads us to conclude that fra-Nikola can be determined as a personality figure, which surpasses the difference between the character of an eccentric and the center. The research further discovers that in *The Damned Yard* there is no inheritance left after fra-Petar, i.e. an object in the liking of a glass which would symbolize the wholesomeness of fra-Petar's personality, as well as the possibility to inherit the idea of a personality.